

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

ШЕВЧЕНКО ВІКТОРІЯ МИКОЛАЇВНА



УДК 811.112.2'42

**ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА
ПЕРФОРМАТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ
В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ
XVI–XXI СТОЛІТЬ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі німецької філології та перекладу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
БЕЗУГЛА Лілія Ростиславівна,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
професор кафедри німецької філології
та перекладу

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
КОЗЛОВСЬКИЙ Віктор Володимирович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри германської філології
та перекладу

кандидат філологічних наук, доцент
КОРОЛЬ Антоніна Анатоліївна,
Чернівецький національний університет
імені Ю. Федьковича,
доцент кафедри теорії і практики перекладу

Захист дисертації відбудеться 30 листопада 2018 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.27 Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 7-75.

Із дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий 29 листопада 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



І.І. Морозова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У реферованій роботі представлено результати дослідження історичної динаміки структурно-семантичних і лінгвопрагматичних властивостей перформативних висловлень у німецькомовному діалогічному дискурсі XVI–XXI ст.

Феномен перформативності перебуває у центрі проблемного кола прагматичних студій, починаючи з праць класиків теорії мовленнєвих актів (Д. Вандервекен, Дж.Л. Остін, Дж.Р. Серль, Б. Фрейзер).

У сучасній прагмалінгвістиці перформативи інтенсивно вивчаються на матеріалі різних мов. Установлено інвентар і прагмасемантичні характеристики перформативних дієслів різних мов (Ю.Д. Апресян, Т.Т. Врабель, І.М. Кобозєва, К. Писаркова, Р.І. Радська). Перформативні висловлення розглядаються з позицій структурного, семантичного й прагматичного синтаксису (Г. Гревендорф, В.В. Козловський, Е. Рольф, О.А. Романов, О.В. Стасюк, Ю.Г. Твердохліб, Г. Фалькенберг). Перформативність залучається і до мовленнєвоактових розвідок (Ф.С. Бацевич, Л.Р. Безугла, М. Брандт, Г.А. Валігура, М. Вернер, І.Я. Гродський, А.В. Дедухо, А.А. Король, Ф. Лідтке, Є.Л. Ліпська, І.М. Осовська, Н.І. Паламар, О.В. Попович). Вивчається співвідношення перформативності й метакомунікації (А. Вежбицька, С.І. Криворучко, Дж. Ліч, М.Ю. Міхєєв). Розглядається функціонування перформативів у різних видах дискурсу (Н.Ф. Баландіна, Р.Я. Ваврінчик, М.І. Степаненко, Т.В. Терещенко).

Спостерігаємо інтенсифікацію досліджень перформативності мовлення віддалених історичних епох, перш за все, на матеріалі англійської мови. Зокрема, встановлено прагмасемантичні властивості перформативних мовленнєвих актів різних іллокутивних типів (Т.О. Биценко, Т.М. Буренко, Л.Г. Вєрба, В.І. Карабан, Т. Конен, Ю.В. Матюхіна, І.А. Таавітсайнен, А. Юкер), схарактеризовано їхні структурно-семантичні риси (М. Бєртуччеллі Папі, І.С. Шевченко), простежено еволюцію іллокутивних дієслів в англійській мові (В.В. Нагайчук, Е.К. Трауготт) та визначено комунікативно-семантичні особливості їхніх окремих типів (С.В. Цюра). Проте питання історичної динаміки лінгвопрагматичних властивостей перформативних висловлень у німецькомовному дискурсі залишається відкритим, що підкреслює своєчасність нашого дослідження.

Актуальність роботи зумовлено нагальною потребою виявлення діяхронічно сталих і змінних властивостей перформативних висловлень німецькомовного діалогічного дискурсу XVI–XXI ст. із позицій історичної прагмалінгвістики – комплексної дисципліни, яка сформувалася внаслідок інтеграційних процесів лінгвопрагматики, дискурсології й історичної лінгвістики в контексті антропоцентричної спрямованості сучасного мовознавства.

Зв'язок роботи з науковими темами. Проблематика дисертації відповідає профілю досліджень, що проводяться на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в межах наукових тем «Проблеми іноземної філології, перекладознавства та методики в когнітивно-дискурсивній парадигмі» (номер державної реєстрації 0109U007962); «Когнітивно-дискурсивні дослідження мови як регулятора соціальної поведінки» (0111U010009) та «Когнітивно-дискурсивні дослідження мови та перекладу» (0114U004320).

Об'єктом дослідження є перформативні висловлення німецькомовного діалогічного дискурсу XVI–XXI століть, **предметом** – історичні зміни їхніх структурно-семантичних і лінгвопрагматичних властивостей.

Мета роботи – виявлення історичної динаміки структурно-семантичних і лінгвопрагматичних властивостей перформативних висловлень у німецькомовному діалогічному дискурсі XVI–XXI ст., що передбачає встановлення: 1) діахронічних сталих, тобто таких властивостей перформативних висловлень, які не змінюються протягом часу, і 2) діахронічних змінних – властивостей, що підлягають історичній динаміці.

Для досягнення цієї мети вирішуються такі дослідницькі **завдання**:

- обґрунтування теоретичних засад дослідження;
- окреслення поняття перформативного висловлення в лінгвістичній прагматиці;
- розмежування власне перформативних і метакомунікативних перформативних висловлень;
- розроблення історико-прагмалінгвістичної методики дослідження перформативних висловлень;
- встановлення структурних моделей перформативних висловлень німецькомовного діалогічного дискурсу XVI–XXI ст.;
- визначення специфіки історичного розвитку власне перформативних висловлень у німецькомовному діалогічному дискурсі XVI–XXI ст.;
- з'ясування історичної динаміки метакомунікативних перформативних висловлень у німецькомовному діалогічному дискурсі XVI–XXI ст.

Матеріал дослідження складає масив із 2200 дискурсивних фрагментів, що містять перформативні висловлення, представлених у німецькомовних художніх творах XVI та XX–XXI ст. загальною кількістю 29512 сторінок.

Методологічну базу дослідження становлять принципи історичної прагмалінгвістики, яка на сучасному етапі розвитку характеризується когнітивно-дискурсивною спрямованістю та інтегрує в діахронічні дослідження мови й мовлення здобутки синхронічної прагмалінгвістики, дискурсології, когнітивної лінгвістики та соціолінгвістики (Л.Р. Безугла, В.І. Карабан, Н.В. Романова, І.А. Таавітсайнен, І.С. Шевченко, А. Юкер).

У роботі використано такі **методи**: загальнонаукові (спостереження, опису, індукції, дедукції, інтроспекції) – для збору й аналізу мовного матеріалу; структурно-лінгвістичні (лексико-семантичний та синтаксичний аналіз) – для визначення структурно-семантичних характеристик перформативних висловлень; дискурсивно-лінгвопрагматичні (контекстуальний, пропозиційний, пресупозиційний, інтенційний, мовленнєвоактовий, експлікації імплікатур, дискурсивно-стратегічний) – для виявлення іллокутивного потенціалу перформативних висловлень і особливостей реалізації перформативних мовленнєвих актів; зіставний аналіз – для з'ясування сталих та змінних властивостей досліджуваних явищ; кількісний аналіз – для виявлення їхньої частотності.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні історичної динаміки структурно-семантичних і лінгвопрагматичних властивостей перформативних висловлень у німецькомовному діалогічному дискурсі XVI–XXI століть, зокрема простеженні історичних змін структурних моделей перформативних висловлень; встановленні сталих та змінних властивостей іллокутивного потенціалу власне перформативних висловлень; виявленні перлокутивних властивостей метакомунікативних перформативних висловлень у діяхронії; з'ясуванні тенденцій історичного розвитку перформативно реалізованих імпліцитних мовленнєвих актів.

Наукову новизну результатів дослідження узагальнено у таких **положеннях**, винесених на захист:

1. Перформативні висловлення, тобто такі, що містять перформативне дієслово або іншу частину мови із семою мовленнєвої дії, яка виконується мовцем у дискурсі, демонструють такі показники: 1) семантичні: сема мовленнєвої дії, виконання мовленнєвої дії мовцем у дискурсі; 2) структурні: перформативна формула $V_{\text{perf, 1 Pers. Sing. Präs. Indik. Akt}}$ або її модифікації та пропозиційне розширення; 3) функціональний: збіг називання дії з її виконанням.

2. За структурними і семантичними показниками розмежовуються класичні та пом'якшені перформативні висловлення. Класичні перформативні висловлення містять перформативне дієслово у складі перформативної формули, яка експлікує мовленнєвий акт певного іллокутивного типу: *Ich x-e dich/dir (hiermit)*, а у пом'якшених – виконується мовцем мовленнєва дія називається за допомогою не перформативної формули, а інших лексичних засобів із семою цієї дії або супроводжується модальними дієсловами.

3. За функціональним і структурним показником пропозиційного розширення розмежовуються власне перформативні та метакомунікативні перформативні висловлення. У власне перформативних висловленнях називання мовленнєвої дії збігається з її виконанням, тож їхня іллокутивна та перлокутивна специфіка визначається реалізованим при цьому іллокутивним типом. У метакомунікативних перформативних висловленнях

називання мовленнєвої дії не збігається з її виконанням, тож вони реалізують мовленнєвий акт контактив як компонент складного мовленнєвого акту. Перформативний мовленнєвий акт сприяє реалізації того мовленнєвого акту, іллокуцію якого він називає, будучи перлокутивним оптимізатором.

4. Протягом XVI–XXI ст. перформативні висловлення демонструють тенденцію до збільшення кількості структурних моделей (більшою мірою, пом'якшені), з одного боку, та обсолетизацію окремих моделей, з іншого.

5. Збагачується інвентар, але зменшується частотність іллокутивних інтенсифікаторів (модальні частки, прислівники, вказівні займенники *das/es*), однак частотності набуває новий іллокутивний інтенсифікатор – повтор перформативного висловлення. Обсолетизувалися видо-часові форми перформативного дієслова у формі *Konjunktiv Präteritum* для вираження майбутнього, з допоміжними дієсловами *thun/haben* та з особовим займенником *du/ihr*. Збільшується частотність дієслів в умовному способі.

6. Із плином часу змінили форму перформативні дієслова *piten*, *warnon*, *forbiotan*, *bevelhen*; обсолетизувалися дієслова *werren*, *jehen*, *offenbaren*, *verjechen*; втратили первісне значення дієслова *urteilen*, *kundgeben*, *kundthun*, *begehren*; звузили сферу перформативного вжитку дієслова *verfluchen*, *segnen*, *begnadigen*; розширили сферу перформативного вжитку дієслова *gratulieren*, *entlassen*, *erklären*.

7. У німецькомовному діалогічному дискурсі XVI ст. переважає вживання власне перформативних висловлень, натомість у дискурсі XX–XXI ст. спостерігається збільшення частотності метакомунікативних перформативних висловлень.

8. Якщо у XVI ст. найвищу частотність демонструють директивні перформативні мовленнєві акти (насамперед, прохання і порада), то в XX–XXI ст. – етикетні контактиви (насамперед, подяка та вибачення). Розширюється спектр іллокутивних індикаторів, обсолетизуються іллокутивні інтенсифікатори із семами 'Бог', 'віра', 'довіра'.

9. Із плином часу збільшується частка метакомунікативних перформативних висловлень, які слугують реалізації стратегії мітигації перлокутивного ефекту, порівняно з такими, що реалізують стратегію інтенсифікації.

10. Якщо у німецькомовному діалогічному дискурсі XVI ст. перформативні висловлення реалізують тільки експліцитні мовленнєві акти, то у XX–XXI ст. зафіксовано реалізацію імпліцитних мовленнєвих актів – індиректних й імплікативних (які є більш частотними). Найчастотнішою є реалізація імпліцитних мовленнєвих актів за допомогою директивних перформативних висловлень: погрози у формі попередження, обурення у формі прохання, погрози та попередження у формі поради, вимоги у формі прохання.

Теоретична значущість дисертаційного дослідження визначається внеском, який воно робить у розвиток дискурсивно-прагматичного напрямку

в лінгвістиці, зокрема в історичну прагмалінгвістику, дискурсологію, соціо- та етнопрагмалінгвістику. Отримані результати сприяють поглибленню теорії мовленнєвих актів (розмежування власне перформативних та метакомунікативних перформативних висловлень і встановлення їхньої історичної динаміки в німецькомовному діалогічному дискурсі), теорії імплікатур (виокремлення різновидів імпліцитних перформативних мовленнєвих актів і виявлення тенденцій їхнього історичного розвитку) та теорії ввічливості (пояснення історичних змін у вживанні перформативних висловлень посиленням ролі принципу ввічливості).

Практичну цінність отриманих результатів та висновків зумовлено можливістю їх застосування у викладанні курсів теоретичної граматики (розділ «Прагматика речення») та історії німецької мови (розділи «Мова ранньомовнонімецького періоду», «Мова нововірхньонімецького періоду»); спецкурсів із прагмалінгвістики, зокрема історичної, прагматичного синтаксису та дискурсології, а також у наукових розвідках студентів і аспірантів.

Основні теоретичні положення і висновки роботи відображено у 22-х одноосібних публікаціях (загальний обсяг 4,8 авт. арк.), з них 5 статей у наукових фахових виданнях України, одна стаття за кордоном (Угорщина) та тези 16-ти доповідей на конференціях.

Дисертація пройшла **апробацію** на засіданнях кафедри німецької філології та перекладу ХНУ імені В.Н. Каразіна (2009–2018 рр.), на наукових семінарах університету Фрідріха Шиллера Єна (ФРН, 2009 р.) та університету Фрідріха і Олександра Ерланген-Нюрнберг (ФРН, 2014 р.), на колоквиумі «Doktorandenkolloquium für Nachwuchsgermanistinnen und Germanisten» (Львів, 2017 р.) та на 16-ти наукових конференціях, зокрема **6-ти** міжнародних: Українсько-німецькій науковій конференції «Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik» (Донецьк, 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Urgent problems of philology and linguistics» (Будапешт, 2014); VII Міжнародному науковому Форумі «Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал» (Харків, 2016 р.); XXIII Міжнародній науково-практичній конференції Асоціації українських германістів «Німецька мова в Україні: традиції та перспективи розвитку» (Львів, 2016 р.); VIII Міжнародній науковій конференції «Іноземна філологія у XXI столітті» (Запоріжжя, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук та їхній вплив на розвиток мови та літератури» (Львів, 2017 р.); **10-ти** республіканських із міжнародною участю: I і II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної філології та методики викладання іноземних мов у навчальних закладах» (Харків, 2009 р., 2011 р.); I і III Всеукраїнській науковій конференції германістів з міжнародною участю «Германістика у XXI столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика»

(Харків, 2010 р., 5 квітня 2014 р.); VIII, XII, XIII, XIV, XV, XVI і XVII науковій конференції із міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2009 р., 2013 р., 2014 р., 2015 р., 2016 р., 2017 р., 2018 р.).

Структуру роботи складають вступ, чотири розділи з висновками до них, загальні висновки, бібліографія (382 наукових і 12 лексикографічних джерел), список джерел ілюстративного матеріалу (122 позиції) і додатки (2 рисунки і 8 таблиць). Загальний обсяг дисертації становить 11,8 авт. арк., обсяг основного тексту – 9,4 авт. арк.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та її актуальність, наведено дані про мету, завдання, об'єкт, предмет, матеріал, методи, наукову новизну, теоретичне та практичне значення, апробацію результатів і структуру дослідження.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади діяхронічного дослідження перформативних висловлень»** надано аналітичні огляди провідних концепцій перформативності, схарактеризовано об'єкт, обґрунтовано методологічні засади дослідження і висвітлено його процедуру.

Під **перформативним** ми розуміємо **висловлення**, яке містить перформативне дієслово або іншу частину мови (іменник, дієприкметник) із семою мовленнєвої дії, яка виконується мовцем у дискурсі. **Перформативне дієслово** – таке дієслово, яке спроможне вживатися у формі 1-ї особи однини теперішнього часу активного стану дійсного способу, що є рівноцінним однократному виконанню позначуваної цим дієсловом дії.

У якості показників перформативного висловлення (далі – ПВ) виокремлюємо два семантичні (сема мовленнєвої дії, виконання мовленнєвої дії мовцем у дискурсі), два структурні (перформативна формула $V_{\text{perf. 1 Pers. Sing. Präs. Indik. Akt.}}$ та пропозиційне розширення) і один функціональний (збіг називання дії з її виконанням). Показники ПВ є одночасно критеріями розмежування їхніх структурно-семантичних і функціональних типів.

За структурними й семантичними критеріями розмежовуються класичні та пом'якшені ПВ. **Класичні** ПВ містять перформативне дієслово і здатні вживатися в складі перформативної формули, яка експлікує реалізований іллокутивний акт: *Ich x-e dich/dir (hiermit)*. **Пом'якшені** ПВ (англ. *hedged performatives* – термін Б. Фрейзера) характеризуються відсутністю в їхній структурі експліцитної перформативної формули, але виконувана мовцем дія називається за допомогою інших лексичних засобів із семою цієї дії (іменник, дієприкметник) або супроводжується модальними дієсловами.

За функціональним критерієм та структурним критерієм пропозиційного розширення ми розмежовуємо власне ПВ і метакомунікативні ПВ.

У **власне ПВ** пропозиційне розширення представлене підрядним реченням (*Ich bitte dich, dass du mir hilfst*), інфінітивним (*Ich bitte dich, mir zu helfen*) або іменниковим (*Ich bitte dich um (deine) Hilfe*) додатком. Власне ПВ демонструє іллокутивну та перлокутивну специфіку, яка визначається реалізованим при цьому іллокутивним типом. Наприклад:

(1) „...*ich danke dir herzlich für deinen guten Willen, du hast als Freund gehandelt...*“ (Schnitzler)

У **метакомунікативних ПВ** пропозиційне розширення є локутивним компонентом окремого мовленнєвого акту (далі – МА), іллокуцію якого ПВ експлікує (*Ich bitte dich: Hilf mir*). Наприклад, мовець коментує свій наступний МА прохання:

(2) „*Um was ich dich bitten wollte – kümmere dich um die Susi und ihr Kind. Morgen werden sie entlassen.*“ „Jaja“, sagte Bastian. (Noack)

Метакомунікативне ПВ корелює з іллокутивним типом МА, який воно називає/коментує, та становить іллокутивний тип підтримання контакту – контактив. Разом ці два МА є компонентами **складного МА** (В.І. Карабан), у якому перформативний МА сприяє реалізації того МА, іллокуцію якого він називає.

Перформатив є не іллокутивним типом МА, а формою висловлення, яка може використовуватися для реалізації МА певного іллокутивного типу – асертиву, директиву, квеситиву, комісиву, експресиву, декларативу або контактиву. Виокремлюючи ці типи, ми спираємося на класифікацію Дж.Р. Серля у модифікації Л.Р. Безуглої, яка вносить у неї такі уточнення: 1) директив та квеситив становлять окремі типи; 2) окремим іллокутивним типом є контактив (фатичний МА).

Історична прагмалінгвістика, яка є методологічною рамкою дослідження ПВ, ґрунтується на діяльнісному підході до вивчення мови й мовлення і спрямована на встановлення сталих і змінних лінгвопрагматичних характеристик дискурсу, інтегруючи методи лінгвопрагматики та історичної лінгвістики.

Історико-прагмалінгвістичний аналіз ПВ німецькомовного діалогічного дискурсу передбачає п'ятиетапну методичну процедуру дослідження: 1) теоретичний етап – аналітичне опрацювання провідних концепцій перформативності задля визначення теоретичного інструментарію і методологічного підґрунтя дослідження; 2) формування емпіричної бази даних; 3) історико-мовний етап – встановлення структурно-семантичних особливостей ПВ у діячності; 4) розгляд історичної динаміки власне ПВ; 5) розгляд історичної динаміки метакомунікативних ПВ у німецькомовному діалогічному дискурсі.

Другий розділ «Історична динаміка структурно-семантичних особливостей перформативних висловлень німецькомовного діалогічного дискурсу XVI–XXI століть» присвячено опису встановлених структурно-семантичних моделей класичних та пом'якшених ПВ XVI–XXI ст.

У дискурсі XVI ст. класичні ПВ демонструють 8 моделей:

(1.1) канонічна перформативна формула *Ich* + *V_{perf}* + *Pers.P.* + *p*: *Heiliger Sant Stolprion, ich dank dir!* (Sachs)

(1.2) *Ich* + *HV werden* + *N/Pers.P.* + *V_{perf}* + *p*: *Ich werde dich bitten, hilf mir darvon.* (Sachs)

(1.3) *HV werden* + *unpers. P. es* + *N/Pers.P.* + *V_{perf}* (*im Partizip II*) + *p*: *Nun wird es dir befohlen zum erstenmal: / Komb her auß dem hellischen sal!* (Sachs)

(1.4) *Wir* + *V_{perf}* + *N/Pers.P.* + *p*: *Herr König, wir bitten um Gnad!* (Sachs)

(1.5) *V_{perf}* (*im Imperativ*) + *Pers.P.* + *Poss.P.* + *N* + *p*: *Herr Gott in deiner Majestat, / Verzeih uns unser Missetat!* (Sachs)

(1.6) *HS* + *Konjunktion* + *ich/wir* + *V_{perf}* + *p*: *<...> darum ich begehrt; / daß Danista sein Klag bewähr.* (Sachs)

(1.7) *Unpers. P.* + *HV sein (im Konjunktiv I)* + *V_{perf}*: *Nun sei es allen Göttern klaget; / Daß ich unglückshaft Weib allein / Soll dieses Krieges ein Ursach sein!* (Sachs)

(1.8) *V_{perf}* + *Pers.P.* + *N* + *p*: *Danck dir Gott, mein lieber Cuntz Drol!* (Sachs)

Структурні моделі класичних ПВ XVI ст. можуть супроводжуватися іллокутивними інтенсифікаторами. Класичні ПВ частіше є власне ПВ, найчастотнішими іллокуціями є скарження, прохання та порада.

Пом'якшені ПВ у дискурсі XVI ст. демонструють 14 моделей:

(2.1) *Ich* + *MV* + *N/Pers.P.* + *V_{perf}* + *p*: *Hör, Weib, ich muss dich eines fragen!* (Sachs)

(2.2) *Wir* + *MV* + *N/Pers.P.* + *V_{perf}* + *p*: *Da kommt unser Öheim Fritz. / Den wölln wir auch Rat fragen itzt.* (Sachs)

(2.3) *Ich/wir* + *MV* + *Pers.P.* + *V_{perf}* + *MV*: *Herr, ich khan euchs sagn woll, / Als ain frumme junckfrau soll.* (Raber)

(2.4) *Ich/wir* + *HV thun* + *Pers.P.* + *V_{perf}* + *p*: *Mareth, ich thuen dir danckh sagn.* (Raber)

(2.5) *V lassen* (*im Imperativ*) + *Pers.P.* + *Dem.P.* + *V_{perf}* + *p*: *Ach Herr und Gott, laß dir es klagen!* (Sachs)

(2.6) *Dem.P. es/das* + *HV sein (im Prät. Konjunktiv)* + *N_{perf}* + *p*: *Horati, es wär unser Bitt, / wollst der Stadt Rom dein Söhn vergünnen* (Sachs)

(2.7) *Dem.P. es/das* + *HV sein (im Indikativ Präs.)* + *Poss.P.* + *N_{perf}* + *p*: *Oh lieber Herr, es ist mein Bitt, / Ihr wollt helfen und retten mit.* (Sachs)

(2.8) *HV haben* + *N_{perf}* + *p*: *Hab immer danck, du ehrnholdt!* (Sachs)

(2.9) *N* + *HV haben* + *Pers.P.* + *zu* + *V_{perf}* (*im Infinitiv*) + *p*: *Groß Freud hab ich zu sagen dir.* (Sachs)

(2.10) *Unpers. P. es + MV + Pers.P. + V_{perf} (im Partizip II) + HV sein: Nun, es sol dir erlaubt sein. (Sachs)*

(2.11) *HS + Rel.P./Rel.Adv. + Pers.P. + V_{perf} + MV: Wie mehr Gäst hernach warden kummen, / Vor den ich euch hie warnen muß. (Sachs)*

(2.12) *HS + Rel.P./Rel.Adv. + Pers.P. + V_{perf} (im Plusq. Konjunktiv) + MV: Dazu meins leids hab solchen gsellen / Wie ich yhn selbs hett wunschen sollen. (Rebhum)*

(2.13) *HS + wenn/falls + ich/wir + V_{perf} + Poss.P. + N: Herr wirt, wir kumen nit her umb sunst, / Wenn ich clag selber meinen verlust. (Rosenplüt)*

(2.14) *Ich + MV + HV gehen + V_{perf} + p: Ich wills gehen meinen Freunden klagen, / Das du mich von Narrnwerks wegn tust schlagen. (Sachs)*

Пом'якшені ПВ у XVI ст. здебільшого реалізують директивні МА. Частки власне перформативних і метакомунікативних пом'якшених ПВ у XVI ст. перебувають у рівновазі.

Класичні ПВ у дискурсі XX–XXI ст. внаслідок посилення ролі принципу ввічливості мають такі змінні риси: зменшення частки класичних ПВ з іллокутивними інтенсифікаторами; новий іллокутивний інтенсифікатор – повтор ПВ; збільшення частки метакомунікативних класичних ПВ; серед іллокутивних типів власне ПВ – перевагу має МА подяки. Модель 1.7. обсолетизувалася. Зафіксовано 9 нових моделей:

(1.9) *Partizip II von V_{perf} + HV sein (im Konjunktiv I) + N + p: Gelobt sei deine Weisheit! (Chlumberg)*

(1.10) *Unpers. P. es + HV sein (im Konjunktiv II) + zu + V_{perf} + p: Es wäre sehr zu wünschen, wenn wir ihn dann rasch finden und wohlbehalten nach Hause bringen. (Steinfest)*

(1.11) *Unpers. P. man + V_{perf} + N/Pers.P. + p: Man gratuliert. (Horvath)*

(1.12) *Du + MV + V_{perf} + p: Aber du musst mich entschuldigen, ich habe zu operieren. (Dürrenmatt)*

(1.13) *Er/sie + V_{perf} + Pers.P. + p: Wallestein befiehlt Euch, ins Schloß zurückzukehren. (Dürrenmatt)*

(1.14) *Ich/wir + V_{perf} + Pers.P./N + Ich/wir + V_{perf} + p: Ich verspreche es dir. Ich schwöre es. (Konsalik)*

(1.15) *Ich/wir + HV sein + Adj._{perf} (3mal): Ich bin so froh, so froh, so froh! (Schnitzler)*

(1.16) *HS + weil/da + Pers.P. + Adj._{perf}/V_{perf} + p: Einfach so, weil ich froh bin um dich. (Finger)*

(1.17) *V_{perf} (im Präs.) + Pers.P./N + p: Bitte um Erklärung. (Gier)*

Пом'якшені ПВ у дискурсі XX–XXI ст. демонструють тенденції посилення частотності (перш за все, метакомунікативні) та збільшення кількості структурних моделей (із чотирнадцяти до 22-х), з одного боку, та обсолетизацію окремих моделей (2.3; 2.4; 2.8; 2.10; 2.12; 2.14), з іншого. Новими є такі моделі:

(2.15) *Ich/wir* + MV im Prät./Plusq. Konjunktiv + V_{perf} + *p*: *Ich möchte Sie darum bitten, mich ständig auf dem Laufenden zu halten.* (Schlink)

(2.16) Partizip II von V_{perf} + *p*: *Versprochen.* (Link)

(2.17) Dem.P + HV sein + N_{perf} + *p*: *Das ist ein Befehl, Major.* (Konsalik)

(2.18) *Ich/wir* + HV haben/sein + Pers.P/N + zu + V_{perf} : *Ich habe Ihnen einen anderen Weg vorzuschlagen.* (Galen)

(2.19) Unpers. P *es/das* + HV sein + *N* + zu + V_{perf} (*im Infinitiv*) + *p*: *Es ist immerhin eine Verpflichtung, dir das mitzuteilen.* (Schnitzler)

(2.20) V_{perf} + Pers.P + *p* (Objektsatz): *Soso, wundert mich, dass einer freigesprochen wird.* (Horvath)

(2.21) HV erlauben/gestatten + Pers.P + zu + V_{perf} (*im Infinitiv*): *Da erlauben Sie mir aber, Sie herzlich zu beglückwünschen!* (Mann)

(2.22) MV + Pers.P + V_{perf} + *p?*: *Soll ich Ihnen etwas raten, Schwester Inge?* (Pfeiffer)

У третьому розділі «Історична динаміка прагматичних особливостей власне перформативних висловлень у німецькомовному діалогічному дискурсі XVI–XXI століть» репрезентовано історичну динаміку іллокутивних типів власне ПВ та розглянуто власне ПВ як імпліцитні МА.

Іллокутивний потенціал власне ПВ є їхньою сталою характеристикою. Власне ПВ реалізують МА таких іллокутивних типів, як комісив, директив, квеситив, асертив, експресив і декларатив. Історичній динаміці підлягають локутивний складник перформативних МА, а також їх частотність: у XVI ст. переважають директивні МА (насамперед, прохання й поради), а в XX–XXI ст. – експресивні (насамперед, подяки й вибачення).

Перформативні **директиви** демонструють тенденцію до скорочення частотності класичних ПВ за рахунок збільшення кількості пом'якшених. У дискурсі XX–XXI ст. класичні та пом'якшені ПВ прохання можуть мати форму імперативного речення з маркером ввічливості *bitte* (модель 1.5); вживатися з модальними дієсловами *können*, *wollen*, *mögen* в дійсному (*Präsens, Präteritum Indikativ*), в умовному способі (*Konjunktiv I, II*) (модель 2.15), у складі номінативних конструкцій (модель 2.17); у складі інфінітивної групи (модель 2.19), з неозначено-особовим займенником *man* у якості підмета (модель 1.11), можуть сполучуватися з іншими типами ПВ (модель 1.14), вживатися у формі еліпсису (модель 1.17), а також у складі питальних речень із модальним дієсловом (модель 2.22) (3):

(3) *Der Direktor fragte: „Dürfen wir Sie wenigstens bitten, in Ihren Kreisen über den höchst bedauerlichen Zwischenfall zu schweigen?“ „Der Ruf unseres Hotels steht auf dem Spiele“, bemerkte Onkel Polter ergänzend. (Kästner)*

Серед підтипів перформативних директивів найчастотнішим залишився МА прохання, значно зросла частотність МА застереження та реактивної поради, зменшилася частотність МА наказу. Розширюється спектр

іллокутивних індикаторів перформативних директивів, зокрема: ПВ витісняються модальним словом *bitte* (прохання), дієслово *befehlen* витісняється дієсловами *auffordern* та *fordern* (наказ), розповсюджується перформативне дієслово *empfehlen* (порада), номінативні й партиципialні конструкції з дієсловом *verbieten* (заборона), ПВ з дієсловом *lassen* поступаються ПВ з дієсловом *warnen* (застереження).

Історичні зміни у сфері перформативних **експресивів** є такими: обсолетизація моделей із дієсловами-інтенсифікаторами *thun/haben/sein* (вибачення і подяка), обсолетизація інтенсифікаторів із семами ‘Бог’, ‘віра’, ‘довіра’ (скарження), витіснення перформативного дієслова *begehren* дієсловом *wünschen* (побажання), звуження сфери вжитку дієслова *beglückwünschen* на користь дієслова *gratulieren* (поздоровлення). Спостерігається розширення моделей пом’якшених ПВ, зокрема номінативних і з дієсловами в наказовому та умовному способі. У XVI ст. найчастотнішим підтипом експресиву є МА скарження (4), у XX–XXI ст. – МА подяки (1):

(4) *Die Frau kombt, knyet nider und spricht: / „Herr, ich beklag mich meiner sünd, / Die seynd so groß und unergrund“.* (Sachs)

МА **асертиви** протягом XVI–XXI ст. демонструють обсолетизацію перформативних дієслів *offenbaren*, *jehen* і *verjehen* (5) та заміну їх у сучасному німецькомовному дискурсі на *eingestehen* і *zugeben* (зізнання), обсолетизацію перформативних дієслів *kunden*, *kundgeben*, *kundtun*, зміну значення дієслів *sagen*, *warmachen* та *verkünden*, втрату підсилювальної функції дієслова *gehen*, розширення набору іллокутивних інтенсифікаторів прислівниками *aufrichtig*, *ehrlich*, *ausdrücklich*, *persönlich* і частками *ja*, *nur*, *eben* (повідомлення), повтор ПВ та розповсюдження форм умовного способу дієслова (твердження) (6), а також розширення моделей пом’якшених ПВ. Варіює частотність підтипів перформативних асертивів: у XVI ст. переважають зізнання (5), у XX–XXI ст. – твердження (6):

(5) *Ajax, der ander Trabant spricht: / „Auf dein Anzeigen mag ich jehen, / Weil Cleopatra, die Königin, / Ist gleich der Göttin Venusin, / Ist in Sicilia gefahren“.* (Sachs)

(6) *„Ich behaupte, dass Sie zumindest jetzt eben die Unwahrheit gesprochen haben, Mr. Lee. Ich behaupte ferner, dass Miss McNallys Hund mir Ihrer Luger erschossen wurde“.* „Behaupten Sie von mir aus, was Sie wollen!“ (Horschelt)

Історичні зміни перформативних **комісивів** стосуються перформативних дієслів та іллокутивних індикаторів (*bei Gott schwören* (mhd. *schwern*), *bei Gott und Welt versprechen*, *auf mein Eid* тощо (7)). Значному варіюванню підлягають набір і частотність перформативних дієслів, які виражають обіцянку. У сучасному німецькомовному дискурсі виходить із ужитку перформативний МА присягання (7), натомість підсилюється частотність перформативного МА обіцянки (8):

(7) *Eodemmodo Rumpolt iurat dicens: / „Ich schber auch ain rain aydt, / Es sey emantz lieb oder laid, / Ich will nur dy warchet sagen... (Raber)*

(8) Mutter: „hör auf mit den Drogen, versprich es.“ Cora: „habe ich doch schon!“ Mutter: „dann noch mal“ Cora: „<...> versprochen, versprochen, ich versprech's reicht das?“ (Bauer)

Перформативні **декларативи** характеризуються тенденцією до зменшення частотності та обсолетизацією низки дієслів (*Gnade gewähren, segnen, weihen*) (9), натомість дієслова *entlassen; erklären* розширили сферу вжитку (10):

(9) *Ja, das soll sein vergünnet dir, / Auch so hast du Genad bei mir.* (Sachs)

(10) *Dunkert sehr ruhig: „Jetzt ist es aus. In Ihrem eigenen Interesse, Fräulein, Sie sind hier entlassen. Verlassen Sie das Werk.“* (Braun)

МА **квеситиви** в обох вибірках демонструють вираження здебільшого пом'якшеними ПВ (11), але у дискурсі XX–XXI ст. набір моделей для їх реалізації розширюється, натомість моделі з дієсловом *thun* обсолетизувалися:

(11) *Lott: „Still, still! Ich will fragen hinauß, wer da klopft ...“* (Sachs)

У німецькомовному дискурсі XX–XXI ст. зафіксовано власне ПВ, які реалізують **імпліцитні МА**. Індиректні МА (які передбачають іллокутивне переосмислення) представлено 10-ма підгрупами: ПВ прохання реалізують МА вимоги, заперечення і вибачення; ПВ поради – МА вимоги і попередження; ПВ питання – МА прохання (12) і пропонування; ПВ побажання – МА попередження, ПВ вимоги – МА пропонування, ПВ повідомлення – МА запрошення. Більш частотними, ніж індиректні, є імплікативні МА (які демонструють і іллокутивне, і пропозиційне переосмислення у вигляді імплікатури) (13):

(12) *„Meine Frage ist, kurz gesagt, ob sie feststellen können, wer bin ich“.* (+> *Ich bitte Sie festzustellen, wer ich bin.*) (Mechtel)

(13) *„Weil eine abartige Fledermaus versucht, mich mit ihrem Fisch zu füttern, wollen Sie mich ausweisen.“ „Frau Steinbeck, ich bitte Sie!“* (+> *Ich will Sie nicht ausweisen.*) (Steinfest)

Четвертий розділ «Історична динаміка прагматичних особливостей метакомунікативних перформативних висловлень у німецькомовному діалогічному дискурсі XVI–XXI століть» присвячено висвітленню історичної динаміки іллокутивного потенціалу метакомунікативних ПВ, їхньої позиції у структурі складного МА, перлокутивних властивостей та спроможності реалізовувати імпліцитні МА у німецькомовному діалогічному дискурсі.

Якщо у дискурсі XVI ст. переважає вживання власне ПВ, що пояснюється сильною стратифікацією німецького суспільства, то у дискурсі XX–XXI ст. спостерігається збільшення частотності метакомунікативних ПВ, що пояснюється посиленням ролі принципу ввічливості. МА, реалізовані метакомунікативними ПВ, відносно до складених МА, у яких компонентні акти пов'язані відношенням специфічного сприяння (В.І. Карабан). У складеному МА сприятливий акт реалізовано метакомунікативним ПВ,

а сприяльний акт – МА, який описується за допомогою ПВ. Залежно від іллокуції сприяльного акту виокремлюємо метакомунікативні директиви, асертиви, комісиви, експресиви, квеситиви, декларативи. Складні МА мають таку модель: *контактив (ПВ) + МА з іллокуцією, яка називається ПВ*.

У дискурсі XVI ст. ми виокремили такі типи метакомунікативних ПВ у складі складеного МА: ПВ-контактив + прохання; ПВ-контактив + порада; ПВ-контактив + скарження; ПВ-контактив + побажання; ПВ-контактив + присягання; ПВ-контактив + твердження; ПВ-контактив + питання; ПВ-контактив + винесення вироку. У дискурсі XX–XXI ст. не зафіксовані МА у поєднанні ПВ-контактив + скарження; ПВ-контактив + присягання; ПВ-контактив + винесення вироку. Серед метакомунікативних ПВ обох зрізів найчисельнішими є такі, що сприяють МА директивам (2).

Метакомунікативні ПВ можуть займати пре-, пост- та інтерпозицію та здебільшого реалізують підтримку контакту. Частотність метакомунікативних перформативів у структурі складного МА з препозицією ПВ-контактиву втричі більша частотності метакомунікативних ПВ з постпозицією.

Перлокутивні особливості метакомунікативних ПВ полягають у тому, що вони є перлокутивними оптимізаторами МА (С.І. Криворучко). Перлокутивні оптимізатори, залежно від провідної стратегії впливу, виступають у двох функціях – інтенсифікації та мітигації перлокутивного ефекту.

Метакомунікативні ПВ як перлокутивні **інтенсифікатори** спрямовані на посилення мовленнєвого впливу шляхом підвищення ступеня інтенсивності іллокутивної сили МА з метою досягнення перлокутивної удачі. Для інтенсифікації перлокутивного впливу в метакомунікативних ПВ вживаються такі лексико-граматичні засоби, як імперативна та оклична структура речення, модальні частки (14), а також повтор ПВ:

(14) *Stille. „Dann frage ich einfach mal: Was willst du denn hier?“ (Glubrecht)*

Метакомунікативні ПВ як перлокутивні **мітигатори** вживаються в цілях зниження негативного впливу на адресата й запобігають/пом'якшують небажані перлокутивні наслідки. Для модифікації перлокутивного впливу в метакомунікативних ПВ вживаються такі лексико-граматичні засоби, як епистемічні модифікатори, умовний спосіб дієслова, модальні дієслова, структура підрядного речення (2).

Метакомунікативні ПВ, які реалізують імпліцитні МА, зафіксовано тільки у дискурсі XX–XXI ст. Індиректні МА, виражені метакомунікативними ПВ становлять: погрози та прохання у формі попередження; обурення у формі прохання (15); погрози у формі клятви або обіцянки; попередження у формі обіцянки або поради; вимоги у формі прохання; погрози у формі поради. Імплікативні МА представлено попередженнями у формі прохання, проханнями у формі питання та іронічним твердженням (16):

(15) „Ob es ein Bekannter von Ihnen war? Was halten Sie davon?“ „Ich muß doch sehr bitten!“ meinte Struve gereizt. „Ich habe keine Verbrecher in meiner Bekanntschaft!“ (+> Ich bin empört.) (Kästner)

(16) „Schlimm genug, ich gebe es zu: Sie sind ja schon auf meiner Spur!“ Der Arzt lachte aufs neue. (+> Sie sind nicht auf meiner Spur!) (Dürrenmatt)

ВИСНОВКИ

Застосування історичної прагмалінгвістики у якості методологічної бази дослідження дозволило на ґрунті розробленої методики аналізу ПВ у діяхронії виявити їхню історичну динаміку в німецькомовному діалогічному дискурсі XVI–XXI ст. і встановити їхні сталі й змінні властивості.

Сталими властивостями є такі:

- Мовна природа ПВ: перформатив є не іллокутивним типом МА, а формою висловлення, яка може використовуватися для реалізації МА певного іллокутивного типу.
- Розмежування класичних і пом'якшених ПВ за структурними і семантичними показниками.
- Розмежування власне ПВ та метакомунікативних ПВ за функціональним і структурним показником пропозиційного розширення.

Змінними властивостями є такі:

- Інвентар структурних моделей ПВ. У німецькомовному діалогічному дискурсі XVI ст. класичні ПВ мають 8 моделей, а пом'якшені ПВ – 14. Протягом XVI–XXI ст. як класичні, так і пом'якшені ПВ демонструють тенденцію збільшення кількості моделей (класичні – до 17, пом'якшені – до 22), з одного боку, та обсолетизацію окремих моделей, з іншого.
- Лексичне наповнення структурних моделей. Збагачується інвентар, але зменшується частотність іллокутивних інтенсифікаторів у складі ПВ; частотності набуває повтор ПВ; обсолетизувалися окремі форми перформативного дієслова; збільшується частотність дієслів в умовному способі.
- Якісний склад перформативних дієслів німецької мови. З плином часу окремі дієслова обсолетизувалися, деякі дієслова втратили своє первісне значення; деякі розширили сферу перформативного вжитку.
- Співвідношення власне ПВ і метакомунікативних ПВ. У дискурсі XX–XXI ст. спостерігається збільшення частотності метакомунікативних ПВ.
- Іллокутивний потенціал власне ПВ. У дискурсі XVI ст. переважають директивні МА (насамперед, прохання і порада), а в XX–XXI ст. – етикетні контактиви (насамперед, подяка та вибачення). У сучасному німецькомовному дискурсі виходять із ужитку МА присягання, натомість підсилюється частотність МА обіцянки. Значно зросла частотність МА застереження та реактивної поради, зменшилася частотність МА наказу. Розширюється спектр іллокутивних індикаторів перформативних директивів.

- Стратегічні характеристики метакомунікативних ПВ. Із плином часу збільшується частка метакомунікативних ПВ у стратегічній функції мітигації перлокутивного ефекту порівняно з функцією інтенсифікації.

- Спроможність ПВ реалізовувати імпліцитні МА. Якщо у дискурсі XVI ст. ПВ реалізують тільки експліцитні МА, то у XX–XXI ст. зафіксовано реалізацію імпліцитних МА – індириктних та імплікативних. Найчастотнішою є реалізація імпліцитних МА за допомогою директивних ПВ: погрози у формі попередження, обурення у формі прохання, погрози та попередження у формі поради, вимоги у формі прохання.

Перспективи дослідження полягають у застосуванні розробленої дослідницької методики для встановлення лінгвопрагматичних властивостей ПВ німецькомовного діалогічного дискурсу більш ранніх історичних епох, а також виявлення історичної динаміки лінгвопрагматичних властивостей німецькомовних перформативів у різних типах дискурсу.

Основні положення роботи відображено у таких публікаціях:

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Shevchenko V.M. Zum Unterschied zwischen performativen und konstativen Äußerungen in der Sprechakttheorie // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. 2010. № 928. Вип. 63. С. 127–132.

2. Shevchenko V.M. Performative Äußerungen im deutschsprachigen dialogischen Diskurs (16–21. Jahrhundert) // Типологія мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць / В.Д. Каліущенко (голов. ред.). Донецьк: ДонНУ, 2012. Вип. 26. С. 92–99.

3. Шевченко В.М. Приховані перформативні висловлення в німецькомовному діалогічному дискурсі XV–XXI ст. // Наук. вісник Східноєвропейського нац. ун-ту імені Л. Українки. 2015. Вип. 4 (305). С. 280–287.

4. Шевченко В.М. Іллокутивні типи перформативних висловлень у німецькомовному діалогічному дискурсі // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. 2015. Вип. 81. С. 192–196.

5. Шевченко В.М. Історична динаміка комісивних перформативів у німецькомовному діалогічному дискурсі XV–XXI ст. // «Нова Філологія». Наук. вісник Запорізького нац. ун-ту. 2017. Вип. 69. С. 234–240.

6. Шевченко В.М. Перформативные речевые акты в немецкоязычном диалогическом дискурсе: диахронический аспект // Science and Education a New Dimension: Philology, II (7). Budapest, 2014. Issue 34. P. 102–105.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Шевченко В.М. Перформативні мовленнєві акти в німецькомовному дискурсі // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали VIII Всеукр. наук. конф. (Харків, 5 лютого 2009 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. С. 317–319.

8. Шевченко В.М. Проблеми вивчення перформативних дієслів у лінгвістиці // Актуальні проблеми сучасної філології та методики викладання іноземних мов у навчальних закладах: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 1–2 жовтня 2009 р.). Х.: ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2009. С. 136–138.

9. Шевченко В.М. Три трактування перформативності в лінгвістиці // Германістика у XXI столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика: матеріали наук. конф. германістів (Харків, 10 квітня 2010 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. С. 104–105.

10. Шевченко В.М. Експліцитні та імпліцитні форми вираження перформативності в німецькомовному дискурсі // Актуальні проблеми сучасної філології та методики викладання іноземних мов у навчальних закладах: матеріали II Всеукр. наук.-пр. конф. (Харків, 10–11 жовтня 2011 р.). Х.: ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2011. С. 127–129.

11. Шевченко В.М. Перформативні висловлення в німецькомовному діалогічному дискурсі: Діахронічний аспект // Германістика у XXI столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика: мат-ли II Всеукр. наук. конф. германістів з міжнар. участю. (Харків, 21 квітня 2012 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. С. 147–148.

12. Shevchenko V. Performative Äußerungen im deutschsprachigen dialogischen Diskurs: Der diachrone Ansatz // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik: матеріали Українсько-Німецької наук. конф. (Донецьк, 17–19 вересня 2012 р.). Donetsk: Nationale Universität Donetsk, 2012. С. 171–172.

13. Шевченко В.М. Обсолетизація перформативу в німецькомовному розмовному дискурсі // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доп. XII наук. конф. з міжнар. участю (Харків, 1 лютого 2013 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 330–331.

14. Шевченко В.М. Історична динаміка висловлень перформативної форми в німецькомовному дискурсі // Германістика у XXI столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика: матеріали III Всеукр. наук. конф. германістів з міжнар. участю (Харків, 5 квітня 2014 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. С. 86–88.

15. Шевченко В.М. Перлокутивні властивості перформативних висловлень // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доп. XIII наук. конф. з міжнар. участю (Харків, 7 лютого 2014 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. Ч. 2. С. 169–171.

16. Шевченко В.М. Історична динаміка прихованих перформативів у німецькомовному діалогічному дискурсі XV–XXI ст. // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доп. XIV наук. конф. з міжнар. участю (Харків, 27 березня 2015 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 248–250.

17. Шевченко В.М. Власне перформативні та метакомунікативно-перформативні висловлення у німецькомовному діалогічному дискурсі // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доп. XV наук. конф. з міжнар. участю (Харків, 5 лютого 2016 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С. 227–228.

18. Shevchenko V. Historische Dynamik von performativ-kommissiven Sprechakten im deutschen dialogischen Diskurs des 15.–21. Jahrhunderts // Німецька мова в Україні: традиції та перспективи розвитку: матеріали XXIII міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації українських германістів (Львів, 4–6 жовтня 2016 р.). Львів: ПАІС, 2016. С. 166–168.

19. Шевченко В.М. Історичне варіювання перформативних мовленнєвих актів прохання у німецькомовному діалогічному дискурсі // Сучасна іноземна філологія: Дослідницький потенціал: матеріали VII міжнар. наук. форуму (Харків, 23 листопада 2016 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. Ч. 2. С. 96–97.

20. Шевченко В.М. Перформативний мовленнєвий акт вибачення у німецькомовному діалогічному дискурсі XV–XXI ст. // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доп. XVI наук. конф. з міжнар. участю (Харків, 3 лютого 2017 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 145–147.

21. Шевченко В.М. Історичні зміни перформативного мовленнєвого акту благання у німецькомовному діалогічному дискурсі XV–XXI ст. // Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук та їхній вплив на розвиток мови та літератури: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 7–8 квітня 2017 р.). Львів: ЛОГОС, 2017. С. 170–171.

22. Шевченко В.М. Перформативні висловлення як імпліцитні мовленнєві акти // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доп. XVII наук. конф. з міжнар. участю (Харків, 2 лютого 2018 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 175–176.

АНОТАЦІЯ

Шевченко В.М. Історична динаміка перформативних висловлень у німецькомовному діалогічному дискурсі XVI–XXI століть. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 «Германські мови». – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню історичної динаміки функціонування перформативних висловлень у німецькомовному діалогічному дискурсі XVI–XXI ст. Застосування історичної прагмалінгвістики у якості методологічної бази дозволило встановити сталі й змінні властивості перформативних висловлень німецькомовного діалогічного дискурсу у діахронії. Сталими властивостями є: 1) їхня мовна природа; 2) розмежування класичних і пом'якшених перформативних висловлень за структурними і семантичними показниками; 3) розмежування власне перформативних та метакомунікативних перформативних висловлень за функціональним і структурним показником пропозиційного розширення. Змінними властивостями є: 1) інвентар структурно-семантичних моделей; 2) їхнє лексичне наповнення; 3) якісний склад перформативних дієслів; 4) співвідношення власне перформативних і метакомунікативних перформативних висловлень; 5) іллокутивний потенціал власне перформативних висловлень; 6) стратегічні характеристики метакомунікативних перформативних висловлень; 7) їхня спроможність реалізовувати імпліцитні мовленнєві акти.

Ключові слова: дискурс, іллокуція, імпліцитний мовленнєвий акт, історична динаміка, метакомунікація, перформативне висловлення, перформативне дієслово, прагматика, стратегія.

АННОТАЦИЯ

Шевченко В.Н. Историческая динамика перформативных высказываний в немецкоязычном диалогическом дискурсе XVI–XXI вв. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 «Германские языки». – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2018.

Диссертация посвящена исследованию исторической динамики функционирования перформативных высказываний в немецкоязычном диалогическом дискурсе XVI–XXI веков. Применение исторической прагмалингвистики в качестве методологической базы позволило установить инвариантные и переменные свойства перформативных высказываний немецкоязычного диалогического дискурса. Инвариантными особенностями являются: 1) их языковая природа; разграничение классических и смягчённых перформативных высказываний по структурным и семантическим критериям; 3) разграничение собственно перформативных и метакоммуникативных перформативных высказываний по функциональному и структурному критерию пропозиционального расширения. Переменными особенностями являются: 1) инвентарь структурно-семантических моделей; 2) их лексическое наполнение; 3) качественный состав перформативных глаголов;

4) соотношение собственно перформативных и метакоммуникативных перформативных высказываний; 5) иллокутивный потенциал собственно перформативных высказываний; 6) стратегические характеристики метакоммуникативных перформативных высказываний; 7) их способность реализовывать имплицитные речевые акты.

Ключевые слова: дискурс, иллокуция, имплицитный речевой акт, историческая динамика, метакоммуникация, перформативное высказывание, перформативный глагол, прагматика, стратегия.

ABSTRACT

Shevchenko.V.M. Historical dynamics of performative utterances in German dialogic discourse of the XVIth–XXIst centuries. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.04 «Germanic Languages». – Vasyl Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

This thesis focuses on historical dynamics of structural/semantic and linguopragmatic properties of performative utterances in the XVIth–XXIst century German dialogic discourse. The use of historical pragmalinguistics as a methodological basis for studying historical dynamics of performative utterances allowed us to establish their constant and variable properties.

The constant properties are as follows:

1. Linguistic nature of performative utterances: a performative is not an illocutionary type of speech act, but an utterance form that can be used to perform a speech act of a particular illocutionary type.

2. Differentiation of typical and hedged performative utterances by the structural and semantic criterion: typical performative utterances contain a performative verb and can be used as part of an explicit performative formula that instantiates the illocutionary act in question. Hedged performative utterances are characterized by the absence of an explicit performative formula in their structure, but the act performed by the speaker is nominated by other linguistic means with the same of that act (a noun, a participle) or accompanied by a modal verb.

3. Differentiation of performative proper and metacommunicative performative utterances by function. A performative proper utterance is characterized by the illocutionary and perlocutionary specificity determined by the illocutionary type of the utterance. A metacommunicative performative utterance correlates with the illocutionary type of the speech act it comments on, and it is an illocutionary type of maintaining contact – a contactive.

The variable characteristics of performative utterances are as follows:

1. The inventory of structural models of performative utterances. During the XVIth–XXIst centuries, both typical and hedged performative utterances show a

tendency towards increasing the number of models, on the one hand, and toward obsolescence of individual models, on the other.

2. Lexical instantiation of structural models. The inventory of illocutionary intensifiers becomes more varied, but their frequency decreases.

3. Qualitative composition of performative verbs. Over time, some verbs went out of use, some verbs lost their original meaning and become obsolete; other verbs expanded the sphere of their performative usage.

4. The relation of performative proper and metacommunicative performative utterances. In German dialogic discourse of the XVIth century, performative utterances proper prevail; this is due to stratification of German society. In contrast to that, in the XXth–XXIst centuries, there is an increase in the frequency of metacommunicative utterances, which is explained by the growing role of politeness principle.

5. The illocutionary potential of performative utterances proper. In the XVIth century, directive speech acts prevail (in the first place, requests and advice), while in the XXth–XXIst centuries, etiquette contactives demonstrate the highest frequency (in the first place, thanks and apologies).

6. Strategic features of metacommunicative performative utterances. Over time, there has been an increase of metacommunicative performative utterances in the strategic function of mitigating the perlocutionary effect (reducing the negative influence on the addressee and preventing/mitigating undesirable perlocutionary effects) as compared to the intensification function (boosting the speech effect by increasing the intensity of the illocutionary force of speech acts).

7. The ability of the performative utterances to realize implicit speech acts. If in German dialogic discourse of the XVIth century performative utterances used to realize only explicit speech acts, in the XXth–XXIst centuries, implicit speech acts (indirect and implicative) gain traction. Realization of implicit speech acts with the help of performative directives is most frequent: threats in the form of prevention, indignation in the form of request, threats in the form of warning, claims in the form of request.

Key words: discourse, illocution, implicit speech act, historical dynamics, metacommunication, performative utterance, performative verb, pragmatics, strategy.

Підписано до друку 26.10.2018.
Формат 60 x 90/16. Друк ризографічний.
Гарнітура Times New Roman.
Зам. 1610/2018. Ум. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Ціна договірна.

Надруковано ФОП Сверделов М.О.
м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 24, корп. А, кв. 33.
Свідоцтво про державну реєстрацію ВОО № 971661 від 13.12.2005.